

„Ha idegen lennék, aki megfigyel engem és életem folyását, azt kellene mondanom, hogy mindennek hiábavalóság lesz a vége, a szakadatlan kétke-
désben kárba vész, alkotói szempontból csak önkínzás. De mint érintett remény-
kedem.”

(Franz Kafka: *Naplók*)

Szénási Zoltán 41

„Szerettem a kis k
betűt és szerettem az olyan
szavakat, amelyekben elő-
fordul. De a nagy K betűtől
félek. A zs betűtől is, mert
az a zsidót jelenti.”

(Borbély Szilárd: *Nincste-
lenek*)

KÉT ANGYAL HÁTTAL AZ ATYÁNAK

Borbély Szilárd *Kafka fia*

című regényéről

Borbély Szilárd *Kafka fia* című posztumusz megjelent regénye különös, za-
varba ejtő mű. Nem is elsősorban a könyv kiadástörténeti érdekessége miatt,
nevezetesen, hogy az asztalfiókban, pontosabban a számítógép merevleme-
zén maradt regény előbb jelent meg németül, mint magyarul. Ez önmagában
nem egyedülálló a magyar irodalom történetében, viszont ennek köszönhe-
tően hamarabb publikáltak a töredékben maradt műről magyarul tanulmány,¹
mint ahogy a magyar(ul olvasó) közönség kézbe vehette volna. A könyv füg-
gelékben közli azt az esszéregény-tervezetet, melyet Borbély 2010-ben az
Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatás-pályázatára benyújtott. Borbély
a regénytervre meg is kapta az NKA támogatását,² ezzel feltehetően el is szá-
molt, a regény azonban nem jelent meg az író életében, és éppen e vázlat
alapján lehet valamilyen elképzelésünk a tervezett műegészről.

A regény keletkezéstörténete tehát legalább a 2010-es évek elejéig
nyúlik vissza, de – miként az Forgách András utószavából és Kulcsár-Szabó
Zoltán tanulmányából is világossá válik – mélyen benne gyökerezik az élet-
műben, legalább a *Berlin-Hamletig* vezethető vissza. Ennél személyesebb és
akár a szépírói pályára vonatkozó konklúziók levonására lehetőséget adó mo-
tívum is kiolvasható azonban magából a regényből. A *Kafka fia* ugyanis főként
prágai helyszíneken Hermann Kafkát és fiát, Franzot állítja az olvasók elé, de
a *Kafka a fürdőszobában* című fejezet ebből a szempontból kivételt képez, és
talán nem nagy tévedés azt feltételezni, hogy a történet – amelyben a
történet elbeszélője mint gimnazista fiú szinte véletlenül rátalál Kafka vala-
melyik könyvére, és olvasni kezdi – magának Borbély Szilárdnak az első
Kafka-élményét, Kafka-olvasóvá, majd (-)íróvá válását beszéli el.

Ha most nem számítjuk a regény lehetséges világ- és magyar irodalmi
összefüggéseit, akkor a *Kafka fiának* legalább két közvetlen kontextusával

kell számolnunk, melyek közül az egyik a Borbély-életmű, mely a fent említett *Berlin-Hamleten* kívül elsősorban a *Nincstelenek*et vonja be a befejezetlen mű megértésének folyamatába. A regény első fejezeteiben ugyanis a 2013-ban kiadott regény többször is megidéződik, mindjárt az elején *Az Olvasóhoz* címzett szerzői bevezetőben. Az ikertestvér-problematika felvezetésekor mintha egy pillanatkép elevenedne meg a korábban megjelent műből: „Mindenki elveszíti az ikertestvérét, akire már csak az anya emlékszik. Az apák erről nem tudnak semmit. Az apák ilyenkor távol vannak, málló falú munkahelyeken hányanak másnaposan, zúgó füllel, szédülő fejjel.” (5–6.) Az ugyanebben a fejezetben olvasható libatömés-történet is leginkább azt a falusi miliőt idézi, melyben Borbély korábbi regénye játszódik. A Messiás említése bármennyire is beleillik a zsidó identitás kérdéseit is feszegető asszimiláló prágai zsidó polgári család mindennapjaiba, mégis a *Nincstelenek* alcímét, és az abban jelölt groteszk Messiás-alakot juttathatja eszünkbe. De egy-egy utalás révén akár a *Halotti pompa* is felrémlik: „Miután otthontalansága egy váratlan, ám annál törvényszerűbb tragédia nyomán véglegessé vált” – olvashatjuk például a Borbély-recepcióban fordulatot hozó verses kötetben feldolgozott életrajzi előzményre történő utalást (16), de *Az Olvasóhoz* című nyitó fejezetben olvasható imádságot imitáló részlet („Az anyáért és az apáért. Az apáért és az anyáért; Julie-ért és Hermannért” – 7) is a *Halotti pompa* ajánlását idézi meg.

Éppen ezen a ponton válik a Kafka-szál érdekessé, a szülőkhöz, és mindenekelőtt az apához való viszony újrarajzolása szempontjából. Ahogy azt az utószóban Forgách is megállapítja, az „apakép elmozdulása” (199) történik meg a regényben. Forgách ezt a köztudatban élő és elsősorban a Franz Kafka műveiből és – a Borbély-regény szempontjából is fontos intertextusként tételezhető – a *Levél Apámhoz* alapján megalkotott apaképre vonatkoztatja, de ez – bár ezt nehéz lenne a szövegből vett példákkal igazolni – alighanem a Borbély-életműben megképződő apaképre is kihat. Mindenekelőtt persze a *Nincstelenek*ben ábrázolt, számos vonásában rendkívül negatív apafigura ellentétéként láthatjuk Hermann Kafkát, aki ugyan nem válik egydimenziósan pozitív regényalakká, de a fiával vitatkozó, a boltban a vevőket vásárlásra rábeszélő, megöregedő és a séta közben hosszan szellentő apa tragédiájában mégis szerethető alakként lép ki a regényből: „Nem örültem a Te szenvedélyednek, az írásnak, hogy szavakkal játsszál, amelyek ahhoz a lényhez tartoznak, aki elvette tőlem két testvéred és végül téged is. Hát nem adatott meg nekem az az adomány, hogy a fiaim álljanak a koporsómnál, és ne én álljak a fiaim sírjánál. Mindig félttem, hogy átok ül rajtad. Te mindig azzal kínoztad magad, hogy meg vagy átkozva. Ma már tudom, hogy az átok rajtam ül. Meg anyádon. És ettől nincs keserűbb kijózanodás. Ámen.” (175–176.) S bár ez az apa-fiú-viszony nem kopírozható rá a *Nincstelenek*ben

ábrázolt szülő-gyerek viszonyra (és nyilvánvalóan az életrajzi elbeszélő ismerhető élettörténetére sem), a generációk soráról elbeszélte történetek, ki-egészülve a mézáros nagyapa alakjával, általánosan levonható konklúziók felé mutatnak, még ha az egésznek van is egy nagyon karakteres kelet-európai és a zsidó identitás problémáit boncolgató aspektusa is. 43

„Ez a regény Kelet-Európában játszódik” – ezzel a mondattal indul a regény, melynek bevezetője látszólag részletes ismertetést ad reménybeli olvasójának a mű terére, elbeszélésmódjára és témájára vonatkozólag. Látszólag, mivel maga a történetmondás számtalan módon igyekszik elbizonytalanítani olvasóját, mégis a felütésben jelzett kelet-európaiság az a topográfiai-kulturális közeg, amelyben a prágai jómódú zsidó polgárság és a nyírségi mélyszegénységben élő parasztság egyaránt „benne van”, azaz van egy talán még meg nem írt közös történet, aminek mindkét réteg a szereplője.

Az elbizonytalanító narratív technikák közé tartozik a névelő elbeszélői játék, a Kafka név azonossága, mely már a cím értelmezését is kérdésessé teszi: kit is jelöl a „Kafka fia” megnevezés? Franzot, Hermann fiát? Vagy Franz pletykákból feltételezett, és minden bizonnyal sohasem létezett fiát? Ez utóbbi egy-két említés szintjén fordul elő a műben, a regénytervezetből azonban sejthető, hogy a meg nem írt rész a nagyapa, Hermann kereséséről szólt volna, amelyben megpróbálja felkutatni már halott fia gyermekét, saját unokáját. Néhány utalás azonban a töredékben maradt regényben is felfedezhető (Például: „Ezért tudja, hogy az ő fia számára is az apa, vagyis épp ő maga jelenti a halált. Ezért az apa nem is fiára vágyik, hanem a fiának a fiára, az unokára.” – 107.) Hasonló ehhez az ikertestvér-történet, mely a regény elején olvasható, de az általa elbeszélte hasonmásprobléma, mely az elvesztett ikertestvér történetében kap kifejezést, más formában is tetten érhető. Nemcsak az önmagára szerzőként utaló elbeszélőnek van alkalmanként egy-egy testrészét elvesztő ikerpárja, de Franz is időnként zsinagógai nevén, Anselmként jelenik meg, a könyvtárból hazavitt könyv szerzője is Anselm Kafka. Máshol pedig Anselm K.-ként szerepel, az *Utazás Leitmeritzbe* pedig a következő mondattal kezdődik: „Ezen a reggelen K. korábban ébredt, mint általában szokott.” (59.) Ezek elég egyértelmű utalások a szépíró Kafka névadási szokására, arra, ahogy művei fiktív szereplőjének névadásával utal azok önmagára vonatkoztatott hasonmás-karakterére.

Ugyanakkor alighanem igaza van Schein Gábornak, amikor megállapítja: „Borbély Szilárd életművébe Kafka elsősorban nem regényeivel és elbeszéléseivel, hanem levelezésével és élettörténetével épült be.”³ Hiszen a *Kafka fia* hosszasan idéz Kafka leveleiből, és a naplókvaló egybevetés is nyilván kimutatna egyezéseket, de néhány helyen mégis mintha apró utalások

lennének a szépprózai életmű egy-egy ismert darabjára is. Az előbb idézet fejezetnyitó mondat a felébredésről nekem elsőként Gregor Samsa nyomasztó álomból való felébredését juttatja eszembe, de ugyancsak az *Utazás Leitmeritzbe* című fejezetben olvashatjuk: „De figyelmét ekkor magára vonta
44 valami egészen más. Észrevette, hogy két másik alak is követi, furcsa ügynököknek tűntek.” (62.) Ezt olvasva elsőként *A per* történetére, a megvádolt Josef K. szorongására gondolhatunk, de talán nem lenne teljesen természetlen az *Egy borús nap* és átírása, *A szellentés* című fejezetek portásfi-guráját *A törvény kapujában* őrének alakjával együtt olvasni.

Persze, ez nem biztos. Mint ahogy semmi sem biztos ebben a regényben: „Ez elbizonytalanít, ezért néha magam sem tudom, nem én vagyok-e az ikertestvérem, mivel velem is ugyanilyen dolgok esnek meg nap mint nap.” (21.) Így talán még az sem, hogy töredékben maradt műről van szó, hiszen az apa utolsó levele halott fiához tökéletes lezárásnak tekinthető a törede-zett, rövid fejezetekre tagolt, hagyományos prózapoétikai értelemben történetmondásnak alig nevezhető elbeszélés végén. Ez az elbizonytalanítás a *Kafka és az utcák* című fejezet saját kijelentéseit az önkorrekciók során át de-konstruáló metanarratív önreflexiójában mint a Borbély más műveiből ismert láncolatot tovább a jelentésadást egyik (ön)értelmezési lehetőségtől a másikig: „Valójában nem is regény ez, és nem is játszódik sehol. Nem beszél el eseményeket úgy, ahogy a regények szoktak történetet elbe-szélteni, csak ahhoz szeretne hasonlítani. Utazásokról szól igazából. Kafka utazásáról, aki nem azonos Kafkával. Vagyis az egyhelyben maradásról, amely nélkül értelmét vesztené az utazás. Valójában persze egyáltalán nem Franz Kafkáról szól, Kafka fiáról, sokkal inkább az apáról.” (15–16.) Ez a jelölőlán-colat – itt ez most Schein Gábor írásából kölcsönzött kifejezés – azonban nem a halál angyalának pallosáig, hanem magáig a szerzőig vezet: „Egy pletykáról mesél, amely Kafka talán sosem létezett fiáról szól. [...] De ahogy lenni szokott a regények esetében, óhatatlanul a szerző is megjelenik benne. Tehát valójában a szerző gyermekkoráról fog szólni. És arról, hogy miért kelt egy-szer útra – fellengzősen szólva – a szavak szárnyán (már ha a szavaknak van szárnyuk), noha semmi sem ösztönözte őt erre.” (16.)

Van azonban egy olyan narrációs eljárás a regényben – s ez szintén nem újdonság a Borbély-életműben –, mely ezzel az elbeszélői bizonytalan-sággal kerül termékeny feszültségbe. A Kafkáról szóló elbeszélésrészletekbe beékelődő allegorikus történetekre gondolok. Ezek egy része általában az emberi létezés allegóriái, ilyen szerintem a nyitó fejezet libatömésről szóló részlete vagy *A Hó házaspár* meséje, de a legtöbb talán az apa–fiú viszonyra vonatkoztatható, mint például az Oidipusz-mítosz apagyilkosságának újra-írása, a vakság, az igazi apa fel-nem-ismerése, vagy az örült Nabukodonozorról szóló történet – Forgách András szavaival: „a depresszió döbbenetes

erejű parabolája, a fizikai létezés apoteózisa” (203), amelyben a bomlott elméjű uralkodó egyedül saját zabigyerekét túri meg maga mellett –, de ide számíthatjuk azt a rusztkus képet is, mely azt beszéli el, hogy a bakmacskák hogyan ölik meg saját újszülött kölykeiket. (Mellékesen jegyzem meg: ez a kép némileg idegen a prágai polgári közegetől, hacsak nem Hermann egyik gyerekkori emlékeként olvassuk, viszont ismerős lehet a *Nincstelenekből*, csak ott az emberek ölik meg a kismacskákat. A *Kafka fiában* olvasható betét mintha ennek transzformációja lenne.)

45

Van egy további finoman kijátszott metaforizáció is a regényben, és ez összekapcsolódik a név problematikájával is. A *Kafka és az utcák* című fejezetből megtudjuk, hogy a Kafka név (csehül kavka) csókat jelent. Azon túl, hogy a név hangutánzó voltából fakadóan Franz apja iránti iszonyatának kifejeződése („Kav-kav, Kafka mindig erre gondolt, amikor apja nevét iszonyattal felidézte magában. – 13), a regényben előfordul, hogy Kafka (Hermann és Franz) mintegy madárként jelenik meg. A *Kafka és a színek* című fejezet végén Hermann éppen a néven keresztül megképződő zsidó identitásról vitázva zárja le a beszélgetést madárszerű mozdulatokkal: „»Én Kafka vagyok«, és néhányszor felcsapott, majd súlyosan visszajektett karjaival jelezte, hogy a maga részéről lezárta a vitát.” (129.) Később Franzról olvashatjuk: „itt áll előtte Franz, furcsa, madárszerű testtartásban, hórihorgas alakja végén fejét lelógatva, előrehajolva lógatja fejét a portás felé.” (160.) Ezeket a jellemzéseket olvasva viszont eszünkbe juthat egy Borbély Szilárd számára másik, hasonlóan fontos életmű egy részlete, Pilinszkyé, aki szerint Kafka egy „angyal szemével látja a világot, egy olyan »tisztá« angyal szemével, aki hátat fordít az Atyának” (*Néhány sorban*), és éppen tőle, Pilinszkytől tudjuk, hogy „az angyalok a menny állatai”.

És ha már állatok, minden bizonnyal madarak ők is. Miként Kafka madár és angyal. És most már Borbély Szilárd is az. És ha a szavaknak mégis van szárnyuk, akkor ők is madarak, és talán angyalok is. Erről szól ez a regény. (*Jelenkor, Budapest, 2021*)

Új Forrás 2021/9 – Szénási Zoltán: Két angyal háttal az Atyának
Borbély Szilárd *Kafka fia* című regényéről

¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Kafka fia: Borbély Szilárd a világirodalomban*, Irodalomtörténet, 2019/3, 274–295.

² Vö. <https://nka.hu/tajekoztato-a-szepirodalmi-szakmai-kollegium-palyazatarol-3/> (utolsó hozzáférés: 2021. 09. 23.)

³ SCHEIN Gábor, *Rettenetes súly*, Élet és Irodalom, 2021. augusztus 13., <https://www.es.hu/cikk/2021-08-13/schein-gabor/rettenetes-suly.html> (utolsó hozzáférés: 2021. 10. 01.)